

توصیف وضعیت

مقدمه

«کمیابی و استفاده غیر معقول از منابع آب شیرین، مشکلات بسیاری را برای توسعه پایدار و حفاظت محیط زیست ایجاد کرده است. این موضوع، بهداشت انسانها، امنیت غذایی، توسعه صنعتی و سیستمهای اکولوژیکی را در معرض خطر قرار داده است. مگر این که از منابع آب و خاک در طول دهه حاضر و دهه های بعد به طور مؤثر و بهتر از آنچه که در گذشته صورت گرفته، بهره برداری شود.»^۱

در عصر حاضر، آب نه به عنوان یک ماده حیاتی که در طبیعت به وفور یافت می شود، بلکه چون یک کالای اقتصادی نادری مطرح است که جایگاه آن در محاسبات سیاسی-اقتصادی بسیار خطیر و حساس ارزیابی می شود.^۲ منابع آبی که حدوداً ۴٫۵ میلیارد سال قبل به وجود آمده اند، اگر چه ۹۷ درصد از کل زمین را تحت پوشش خود دارند، اما ۹۴ درصد آن شور بوده و تنها ۶ درصد شیرین و قابل استفاده است. از این میان نیز سه چهارم به صورت یخ بوده و ۹۸ درصد باقیمانده در اعماق زمین قرار دارد که با احتساب ۲۱۶۰۰۰ میلیارد متر مکعب نزولات جوی سالیانه (که دو سوم آن تبخیر می شود و دو سوم نیز به شکل سیلاب هدر می رود و تنها ۲۷ هزار میلیارد متر مکعب آن قابل استفاده است)، در نهایت، رقمی معادل ۰/۶۳۵ درصد (یعنی چیزی کمتر از یک درصد از کل آبهای موجود) حاصل

* عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق (ع) و دانشجوی دکترای علوم سیاسی

می‌آید که معرف حجم آب قابل استفاده برای کلیه انسانهاست.^۲

با این حال، همین حجم اندک در صورتی که به خوبی مورد بهره‌برداری قرار گیرد می‌تواند نیاز جمعیتی معادل دو برابر جمعیت فعلی کره زمین را کاملاً مرتفع سازد. از جمله عوامل اساسی‌ای که منجر به شکل‌گیری بحران آب در سطح جهانی شده، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- افزایش بی‌رویه جمعیت جهان که بین نرخ رشدی معادل ۲ تا ۶ درصد در نوسان است و تخمین زده می‌شود چنین رشدی تا سال ۲۰۰۰، جمعیت جهان را به ۶٫۵ میلیارد نفر برساند.^۴

۲- افزایش مصرف. آمارها نشان می‌دهد طی ۳۰۰ سال گذشته، مصرف آب ۳۵ برابر شده است. مثلاً در کشور سوئیس، سرانه ۲۰۰ لیتر در اوایل قرن اخیر به ۵۰۰ لیتر در روز (سال ۱۹۹۶) رسیده که حکایت از افزایش میزان مصرف در سطح فردی دارد.^۵

۳- کاهش منابع آبی. برداشت بیش از اندازه از طبیعت، به اندوخته آبی جهان لطمات جبران‌ناپذیری وارد کرده که به نوبه خود در ایجاد بحران آب تأثیر بسزایی داشته است. مطابق آمارهای موجود، مصرف آب در یکصد سال گذشته از حدود ۷۰۰ میلیارد متر مکعب به ۴۲۰۰ متر مکعب رسیده و تا سال ۲۰۰۰ احتمالاً به ۵۲ هزار متر مکعب می‌رسد که رقمی با رشد بالا ارزیابی می‌گردد.^۶

۴- آلودگی آبها. توسعه صنعتی، نقش بارزی در آلوده سازی منابع آب قابل شرب داشته، به گونه‌ای که در کشورهای در حال توسعه، ۹۵ درصد از فاضلابها به سوی آبهای سطحی هدایت می‌شوند و این امر به «مرگ» رودخانه‌ها و چاههای آب منجر شده است. رقم ۴۰ رودخانه مرده برای کشور مالزی، حکایت از عمق بحران آب در توسعه صنعتی ناسالم دارد.^۷

عوامل فوق، در مجموع، به توسعه گستره بحران آب در سطح جهان منجر شده، به گونه‌ای که حدود ۲۶ کشور جهان با جمعیتی بالغ بر ۲۳۲ میلیون نفر در وضعیتی نامناسب قرار دارند^۸ و روزانه ۲۵ هزار نفر در جهان (مطابق آمار سازمان ملل متحد در آوریل ۱۹۹۴)

جان خود را به همین دلیل از دست می دهند.^۹ بنابراین، دهه ۱۹۸۰ را باید دهه آگاهی جهان نسبت به اهمیت آب دانست و به همین خاطر، سازمان ملل متحد از آن به عنوان «دهه بین المللی آب شرب و بهداشتی» یاد کرده است بدین ترتیب، اذهان سیاستگذاران و مردم، متوجه کانون تازه‌ای در محاسبات و معادلات ملی و بین المللی شده است که گمان می رود منبع بزرگترین منازعات خونین در جهان آینده خواهد بود.^{۱۰}

در همین ارتباط و در نوشتار حاضر، ضمن تحلیل کلی وضعیت آب در خاورمیانه به جایگاه، اهداف، استراتژی و عملکرد اسرائیل در معادلات آب خاورمیانه پرداخته و بدین ترتیب، از تلاش این کشور برای به دست گرفتن نبض حیات سیاسی در خاورمیانه، سخن خواهیم گفت. آب، این «طلای سفید» از آنجا که عامل اصلی در طراحی استراتژیهای کلان منطقه‌ای و جهانی در چند دهه آینده خواهد بود، در خور توجه و تحلیل سیاسی-اقتصادی بیشتری است که در نوشتار حاضر، صرفاً به ابعاد منطقه‌ای آن برای اسرائیل خواهیم پرداخت و تحلیل زوایای دیگر آن را به مجال دیگری وا می گذاریم. این مقاله، مشتمل بر دو بخش اصلی به شرح زیر است: در بخش نخست، آب به عنوان موضوع بحران را در روابط آینده اعراب و اسرائیل مورد بررسی قرار می گیرد و در دومین بخش،^{۱۱} استراتژی اسرائیل در ارتباط با آب تبیین و گونه‌های آن تشریح می شود.

آنچه امروز تحت عنوان روند صلح در خاورمیانه شناخته می شود، در حقیقت، قسمتی از یک سناریوی امنیتی کلان است که رژیم صهیونیستی سعی در اجرای آن دارد. با این حال باید پذیرفت که عوامل متعددی در توفیق یا عدم توفیق این روند دخیل هستند که از این میان می توان به نقش چشمگیر و حساس «آب» و نحوه مدیریت منابع آبی موجود در منطقه، اشاره کرد. در این قسمت، ضمن یادآوری میزان نیازمندی هر یک از دو طرف به آب، سعی می شود تا آینده تحولات منطقه پیش بینی گردد.

* بخش دوم این مقاله در جلد سوم به چاپ خواهد رسید.

اول - کشورهای عربی

با عنایت به موقعیت کلی خاورمیانه و ویژگی کشورهای عربی، می‌توان بر روی ملاحظات زیر به عنوان مهمترین عوامل شکل دهنده «سیاست آبی» اعراب، انگشت گذارد:

۱- جمعیت

جمعیت جهان عرب در سال ۱۹۵۰، حدود ۷۶ میلیون نفر بوده که در سال ۱۹۸۵ به ۲۰۵ میلیون نفر رسیده است و پیش بینی می‌شود در سال ۲۰۰۰ به ۳۱۰ میلیون نفر برسد. این رشد فزاینده، (به عنوان مثال، نگاه کنید به نمودار شماره ۱) کشورهای عربی را در مقام تأمین نیاز آبی شهروندان دچار مشکل جدی می‌سازد و پیش بینی «توماس ناف» مدیر طرح‌های آبی خاورمیانه در آمریکا را محقق می‌کند، آن جا که با استناد به نرخ رشد بالای کشورهای خاورمیانه، (اعم از عربی و غیر عربی) مدعی می‌شود: «خاورمیانه تا سال ۲۰۱۲ دارای چنان جمعیتی خواهد بود که دولتها از تأمین نیاز آبی آنها برای شرب، کشاورزی و صنعت عاجز خواهند ماند.»^{۱۱} این واقعیت که کشورهای عربی، ۳ درصد از کل جمعیت جهان را در درون خود جای داده‌اند، حال آن که تنها یک درصد از منابع قابل بهره‌وری و جایگزینی را دارا هستند،^{۱۲} مؤید نظر فوق و مبین آسیب‌پذیری جدی کشورهای عربی در مواجهه با اسراییل و سیاستهای فزون طلبانه آن در تحصیل سهم بیشتری از منابع آبی منطقه است.

کاهش سرانه آب در کشورهای عربی از جمله عوارض دیگر ناشی از نرخ رشد جمعیت بالاست که پیش بینی می‌شود تا سال ۲۰۵۰، این افت تا سطح ۵۰ درصد نسبت به شاخصهای امروزی برسد.^{۱۳} هم‌اکنون، اعراب از حیث دسترسی به آب سالم در وضعیت نسبتاً مطلوبی قرار دارند، لیکن روند کلی سیاستهای آبی در منطقه به گونه‌ای است که این وضعیت را شدیداً ناپایدار و شکننده می‌نماید. سومین ملاحظه جمعیتی ناشی از سیاست آبی برای اعراب، تغییر ترکیب جمعیتی آنهاست که به لحاظ امنیتی و مدیریتی، بسیار حایز اهمیت می‌نماید. کمبود آب و تفاوت کیفیت آبهای موجود از یک طرف، تراکم جمعیتی را در مناطق

قابل کشاورزی و با آب زیاد، بالا برده (نگاه کنید به جدول شماره ۲) و از طرف دیگر، شهرنشینی را دامن زده است (نگاه کنید به جدول شماره ۳) که به معنای از بین رفتن روستاهای بسیار و پیدایش مادر شهرهاست. پدیده فوق، ضمن تضعیف بنیان اقتصادی اعراب، موقعیت آنها را در مقابل اسرائیل، بیش از پیش متزلزل می سازد.

۲- اقتصاد

کشورهای عربی به واسطه عوامل تاریخی و فرهنگی متعدد، در جرگه کشورهای قرار دارند که اقتصاد آنها به میزان بالایی به آب وابسته است. برابر پژوهشهای به عمل آمده، میزان تعلق و وابستگی به آب در اقتصاد خاورمیانه بسیار بالا بوده، به ۵۰ درصد می رسد. البته رقم مربوط در خصوص کشورهای عربی از ۵۰ نیز بالاتر است که در مجموع، حکایت از وابستگی بیش از حد (مستقیم) اقتصاد اعراب به آب دارد.^{۱۴} بر این اساس، لطمه خوردن منابع آبی اعراب از سوی هر کشوری - و از آن جمله اسرائیل - می تواند به معنای تزلزل بنیان اقتصادی کشورهای عربی تفسیر گردد. (جدول شماره ۴، میزان این وابستگی و حوزه های آسیب پذیر را به طور مشخص نشان می دهد.) بنابراین، گزافه نخواهد بود اگر حیات کشاورزی و امنیت غذایی اعراب را در گرو وضعیت آبی این کشورهای دانسته و آسیب پذیری اعراب را از این حیث، بسیار زیاد ارزیابی نماییم. (نگاه کنید به جدول شماره ۵)

۳- مدیریت

سوء مدیریت در طراحی نظام بهره وری از آب، موجب تنزل موقعیت استراتژیک اعراب در مقابل اسرائیل شده است. فقدان یک ساختار کلان فراملی و مبتنی بر همکاری منطقه ای جهت استفاده از منابع آبی کشورها، اتلاف بیش از ۴۰ درصد از آبهای قابل استفاده، اجرای برنامه های توسعه بدون توجه به ملاحظات منطقه ای (مانند گاپ و یا شاه لوله های صلح) و...^{۱۵} تماماً بر ضعف مدیریت آب در کشورهای عربی دلالت دارد که در نهایت، شکاف بین «میزان آب مورد نیاز بامیزان آب موجود» را تعمیق نموده (نگاه کنید به جدول شماره ۶)،

اعراب را در وضعیت بحرانی قرار داده است. این که جهان عرب امروزه مجبور است هزینه های گزافی، را برای تأمین آب مورد نیاز خود بپردازد- آن هم در حالی که مناطق آب خیز و منابع زیادی را در اختیار دارد- نشانگر مدیریت ضعیف دولتهای حاکم- چه در سطح ملی و چه منطقه ای و جهانی- است که اسرائیل از آن حداکثر بهره برداری را می نماید. (نگاه کنید به جدول شماره ۷)

۴- سیاست

آب را باید مقوله ای کاملاً سیاسی در خاورمیانه به طور عام و کشورهای عربی به طور خاص معرفی نمود. از حیث تاریخی، «کم آبی» چنان که «تد رابرت گار» به آن اشاره داشته، عامل مهمی در ضعف دول و روی کار آمدن رژیمهای اقتدارگرا در این منطقه بوده است.^{۱۶} از نظر سیاستگذاری نیز، ملاحظات سیاسی همیشه بر منافع آبی کشورها سایه افکنده، به گونه ای که اجرای طرح سد سازی ترکیه (طرح گاپ) چون با مخالفت شدید اعراب روبه رو می شود، مسؤلان ترک امضای هرگونه قرارداد عادلانه ای را منوط به بازنگری سوریه در سیاست خارجی اش، به ویژه در مورد «حزب کارگران کرد ترکیه» (PKK) و لغو پناهندگی «اوجالان»- در آن زمان- نمودند.^{۱۷} ورود ملاحظات سیاسی به معادلات آبی منطقه، بحران آب را بسیار پیچیده کرده، به گونه ای که طرح بهره برداری براساس اصل مساوات (Equitable utilization) که در بسیاری از منازعات آبی راه گشای می باشد در حال حاضر، در خاورمیانه، پاسخگو نیست.^{۱۸} علاوه بر آن، تلاش اسرائیل برای کسب مشروعیت از رهگذر نشان دادن اعراب بر سر میز مذاکره و عقد قراردادهای مربوط به آب^{۱۹} صبغه سیاسی مقوله آب را نزد اعراب زیادتر کرده و حل نهایی آن را با مشکل مواجه ساخته است.

۵- جغرافیای سیاسی و طبیعی

از جمله عوامل نزاع برانگیز در زمینه آب، عدم تطابق جغرافیای تقسیم آب در جهان عرب با جغرافیای سیاسی آنهاست. به عنوان مثال، رود اردن در واقع، در سه کشور اردن،

سوریه و اسرائیل (غاصب) جاری است و همین امر، به طرح دعای کاملاً متفاوت و بعضاً متضاری منجر می‌گردد. تأسیس دولت-ملت‌های مستقل در منطقه و ظهور آگاهی ملی، به آب، اهمیت استراتژیکی بخشیده که مانع از مصالحه بر سر آن از سوی هر یک از کشورهای دارای منافع می‌شود. بنابراین، با عنایت به مشکل فوق، چنین می‌توان استنتاج کرد که اعراب در سال‌های آتی منازعاتی را بر سر آب تجربه خواهند نمود.^{۲۰}

از حیث جغرافیای طبیعی نیز مشاهده می‌شود که کشورهای عربی و وضعیت مناسبی در جدول میزان آب‌های اندوخته و جایگزین ندارند. مطابق گزارش بانک جهانی، ذخایر آبی کشورهای عربی تا سال ۲۰۲۵ به کمتر از یک سوم ذخایر آبی آسیا و یک هفتم ذخایر آبی جهان کاهش می‌یابد که قابلیت پاسخگویی به نیازهای فزاینده اعراب را ندارد. گزارش آرایه شده از سوی دبیرخانه کشورهای مغرب عربی، دلالت بر آن دارد که مجموع منابع آبی در کشورهای عربی به ۲۵۲۵ میلیارد متر مکعب در سال می‌رسد، که از این میان، ۲۲۸۰ میلیارد متر مکعب از نزولات آسمانی، ۲۰۵ میلیارد متر مکعب از رودخانه‌ها و سایر منابع سطحی و ۴۰ میلیارد متر مکعب از ذخایر زیرزمینی است. البته، توان موجود، تنها امکان جذب ۴۲۵ میلیارد متر مکعب از این آب را به کشورهای عربی می‌دهد که با عنایت به هزینه کردن ۶۵ درصد از آن در بخش کشاورزی، رقم زیادی به نظر نمی‌رسد.^{۲۱} نتیجه آن که کشورهای عربی، علی‌رغم نیاز روزافزونشان به آب، در عمل، شاهد کاهش میزان منابع آبی جایگزین و سرانه آب اندوخته بوده‌اند. برآوردهای به عمل آمده در زمینه آب‌های جایگزین، حکایت از کاهش ۸۰ درصدی منابع آبی دارد. براین اساس، میانگین موجودی آب در سال ۱۹۶۰ برای هر نفر، ۳۴۳۰ متر مکعب بوده که در سال ۲۰۲۵ به ۶۶۷ متر مکعب کاهش می‌یابد. در ارتباط با اندوخته آبی (اعم از سطحی و زیرزمینی)، رقم ۱۴۷۳ متر مکعب را داریم که در مقایسه با استاندارد جهانی ۷۶۸۵ متر مکعب، بسیار پایین ارزیابی می‌گردد.^{۲۲} به عبارت دیگر، توان طبیعی کشورهای عرب نیز سیر نزولی دارد که در آینده، سرعت آن بیشتر شده، اعراب در تنگنای طبیعی برای تأمین آب مورد نیاز خود قرار خواهند گرفت.

۶- مبانی حقوقی- قانونی

اگر چه تاریخ، حکایت از موفقیت ساختارهای حقوقی منصفانه و عادلانه در رفع منازعات آبی دارد، لیکن، متأسفانه در خاورمیانه، نظامهای مبتنی بر زور، بیشتر مورد اقبال و توجه بوده است. این، در حالی است که اندک ساختارهای قانونی ایجاد شده، عموماً از داشتن یک پشتوانه و ضامن اجرایی قوی محروم بوده اند. بنابراین، خواستههای معقول و مشروع، پاسخ در خوری نیافته، در نهایت، برای حل مسئله به جنگ متوسل شده اند.^{۲۳} این معضل، زمانی پیچیده تر می شود که ما ملاحظات ارزشی را نیز در محاسبات و معادلات آبی منطقه وارد کنیم. حاکمیت نگرش اسلامی و طرح آموزه های خاص آن در موضوع آب، علی القاعده تصویر تازه ای از راه حل مشروع برای اعراب ترسیم می نماید^{۲۴} که با خواستهها و استراتژی بازیگرانی چون ترکیه و یا اسرائیل و... همخوانی نداشته، ناگزیر باب منازعه و درگیری گشوده خواهد شد.

۱۷۰

۷- فن آوری

این واقعیت که مشکل آب اعراب در کوتاه مدت با بهره وری صحیح و همکاری متقابل، قابل حل است، لیکن در بلند مدت حتماً باید یک مدیریت کلان انرژی به حل این معضل همت گمارد،^{۲۵} بعد تازه ای از بحران آب را آشکار می سازد. بر این اساس، اگر چه می توان منازعات آبی را در منطقه به تأخیر انداخت، لیکن در نهایت امر، این پدیده رخ خواهد نمود. علت این امر در ضعف بنیان فن آوری آب در منطقه است و این که فن آوری مربوط به تهیه انرژیهای جایگزین، در خاورمیانه- به طور اعم- و کشورهای عربی- به طور خاص- نتوانسته استحکام و رشد لازم را بیابد. تقیصه فوق که بسیار عمیق و ریشه دار می نماید، کشورهای منطقه را از نیل به راه حل‌های بنیادین بازداشته و در نتیجه، پس از یک دوره کوتاه «مصرف مشترک» به نزاع خواهند پرداخت.^{۲۶}

دوم - اسرائیل

«از هنگام آغاز تاریخ، جهان شاهد بروز کشمکشها و حتی جنگهایی بر سر مالکیت و چگونگی بهره‌گیری از آب بوده که نتایج آن بر سیستم منطقه‌ای تأثیر گذاشته است. پس عجیب نیست که آب از جایگاه والایی در تمدنهای باستانی و همین‌طور در سیاستهای معاصر، برخوردار باشد. روابط بین کشورهای منطقه، همان‌طور که از دیرباز بوده، از طریق سیاست آبها تضمین می‌گردد.»^{۲۷}

بیان صریح شیمون پرز مبنی بر اهمیت جایگاه و نقش آب در تمدن بشری و روابط سیاسی منطقه، از آگاهی جنبش صهیونیستی به حساسیت استراتژیک آب، حکایت می‌کند. به همین دلیل، آب از همان ابتدا به عنوان یکی از ارکان امنیتی اسرائیل مطرح بوده و حتی پیش از تاسیس رسمی این واحد سیاسی، از سوی صهیونیستها به عنوان یک منبع حیاتی در معادلات کلان منطقه از آن بسیار یاد می‌شده است. از سال ۱۹۴۸ تا به امروز، اسرائیل مشکلات عدیده‌ای را در خصوص تامین آب مورد نیاز خود پشت سر گذاشته و آمارهای موجود، حکایت از کمبود آبی بالغ بر یک سال ذخیره آبی و عدم توانایی منابع داخلی برای تامین نیازهای فزاینده اسرائیل دارد.^{۲۸} با توجه به کاهش چشمگیر منابع آبی در منطقه، افزایش ساکنان اسرائیل، توسعه فزاینده صنعت و کشاورزی و ... پیش‌بینی می‌شود که اسرائیل نیز تا سال ۲۰۱۰، با مشکلات جدی‌ای در این زمینه رو به رو گردد که وجه دیگر نزاع آب در منطقه خاورمیانه را ترسیم می‌نماید.^{۲۹} در این قسمت، به تلاش زود هنگام جنبش صهیونیستی برای سلطه بر منابع آبی منطقه نگاهی خواهیم انداخت و در بخش بعدی به استراتژیهای طراحی و اجرا شده از سوی اسرائیل به شکل مفصل اشاره خواهیم نمود.

مهمترین اقدامات صهیونیستها در زمینه آب، در بستر تاریخی که حکایت از آگاهی آنها نسبت به این مایع استراتژیک دارد، عبارتند از:

۱- آرمان صهیونیستی

آرمان جاه طلبانه صهیونیسم برای تاسیس واحدی به نام «اسرائیل»، به گونه‌ای طراحی

شده که مهمترین منابع آبی را در بر می گیرد. به عنوان مثال، مشاهده می شود که در کنفرانس بال سوییس، «تئودور هرتزل» در مقام تشریح مرزهای دولت یهود، به مرزهای آبی استناد نموده، به طور جدی، الحاق آنها را به فلسطین اشغالی خواستار می گردد.^{۳۰} این مطلب در نامه «لوییس براندیس»، نماینده آمریکایی صهیونیست به «حاییم وایزمن» در خصوص ضرورت بازنگری انتقادی به قرارداد «سایکس پیکو» آمده است. آن جا که می خوانیم:

«قرارداد سایکس پیکو در تقسیم کشور، به مرزهای تاریخی و ضرورت‌های طبیعی توجه نداشته است... و این بدان معناست که فلسطین از ناحیه شمال باید به رودخانه لیطانی و آبهای حرمون متصل شود و در شرق، دشت جولان و حوران را در برگیرد.»^{۳۱}

متعاقب همین درخواست است که «وایزمن» بر تأمین خواسته‌های اسراییل در زمینه آب تأکید کرده، تحصیل آنها را ضروری می شمارد. نکته قابل توجه آن که، بنیانگذاران و سیاستمداران صهیونیسم همیشه به گونه‌ای از منابع آبی منطقه سخن می گویند که بیانگر بُعدی معنوی و آرمانی برای آب است. بدین صورت که گویا هستی اسراییل در گرو گرفتن منابع آبی ای است که اساساً متعلق به آنها بوده و غفلت از این سیاست، کل آرمان آنها را نابود می سازد. این شیوه، حساسیت یهودیان را نسبت به وضعیت آب در منطقه افزایش داده، به آن صبغه دینی می بخشد. به عنوان مثال، بن گورین در ارتباط با رودخانه لیطانی چنین اظهار نظر کرده است که: این رودخانه، محل تجلی کل آمال یهودیان است و بدین وسیله، انجام هرگونه عملی را برای تصرف آن، مشروعیت می بخشد:

«این کانال، امروز برای آینده اسراییل نقطه ضعفی است، به طوری که در آن مهمترین آرزوهای یهود نیز ترسیم می گردد.»^{۳۲}

دوم - امنیت

تعریف «حدود امن» از دیدگاه اسراییل که در طول تاریخ به عنوان یک استراتژی کلان جهت انجام تجاوزات بیشتر مطرح بوده، اگر چه تغییر و تحول بسیار یافته، لیکن از آن حیث که

منابع آبی همیشه در معنای امنیت، مورد نظر بوده‌اند، ثابت می‌نماید. بامراجعه به نقشه‌های طراحی شده از حدود امن اسرائیل و وضعیت منابعی چون رود اردن، یرموک، جبل شیخ، بلندیهای جولان، رودخانه لیطانی و ...^{۳۳} معلوم می‌گردد که - به گفته وایزمن - آب، عنصر اساسی امنیت اسرائیل بوده و خواهد بود.^{۳۴}

حقیقت آن است که اسرائیل، دو مقوله «جنگ» و «صلح» را از این منظر تفسیر می‌کند و بدون به دست آوردن اهداف مورد نظرش در زمینه آب، تن به جنگ و یا امضای قرارداد صلح نمی‌دهد. «آرتور روبن» به همین مبنا اشاره دارد آن جا که می‌نویسد:

«صلح از دیدگاه صهیونیسم، تنها زمانی در منطقه تحقق خواهد یافت که با گرسنه نگاه داشتن و

۳۵

تصرف منابع آبی اعراب توأم باشد.»

این بیان اگر چه رادیکال می‌نماید، لیکن، مطابقت تمام با واقعیت سیاسی دارد. به همین دلیل، اظهار می‌شود که روند سازش اعراب و اسرائیل در واقع نمی‌تواند به نتیجه قابل قبولی منتهی شود، چرا که: بازگشت اسرائیل به مرزهای سال ۱۹۶۷، از آن حیث که به قیمت چشم‌پوشی از ۷۰۰ میلیارد متر مکعب آب تمام می‌شود، عقب نشینی از جولان به خاطر ۴۰ میلیارد متر مکعب آبش و خواستهایی از این قبیل، در نهایت توسط اسرائیل مردود شمرده می‌شود. این که اجرای قطعنامه ۴۲۵ شورای امنیت معطل مانده و یا روند سازش، بسیار کند پیش می‌رود، ریشه در این نگرش دارد که اسرائیل حاضر نیست یک اینچ از سرزمینی را که در آن آب پیدا می‌شود، از کف بدهد. جنگ نیز به عنوان روی دیگر سکه، همچون صلح، کانون ملاحظات آبی بوده است. جنگ ۱۹۶۷ اسرائیل با اعراب و تصرف مناطقی از مصر، اردن و سوریه، بر اساس منافع آبی صورت گرفت و چون منابع تصرف شده پاسخگوی نیاز فزاینده اسرائیل نبود، متوجه جنوب لبنان در دهه ۷۰ شدند. نتیجه آن که مطابق اظهار نظر صریح بن‌گورین، آب برای اسرائیل در حکم ضامن امنیت در آینده مطرح است و به همین دلیل، صلح و یا جنگ اسرائیل بر مبنای آن معنا می‌شود.^{۳۶}

۳- توسعه و پیشرفت

بنیانگذاران صهیونیست از ابتدای تاسیس اسرائیل و حتی قبل از آن به این نکته مهم آگاهی داشته‌اند که «آب»، بنیان توسعه و پیشرفت را در منطقه تشکیل می‌دهد. بنابراین، مشاهده می‌شود که طرح توسعه خود را پیش از آن که کشورهای عربی به فکر بهره‌وری صحیح و کارآمد از آب - به جای تکیه کامل بر نفت - باشند، بر روی این عنصر قرار می‌دهند. «حاییم وایزمن» در نامه‌ای به «لوید جورج»، نخست‌وزیر انگلیس به سال ۱۹۱۹، چنین آورده است:

۱۷۴

«فلسطین دارای مرزهای طبیعی بسیار است و امکان تبدیل آن به کشوری غنی، وجود دارد. ثروت فلسطین در آینده از زمین و آب و هوای مناسب جهت کشت مرکبات و سایر تولیدات کشاورزی با ارزش، به دست خواهد آمد. بنابراین، این حجم تولید کشاورزی به آب نیاز دارد.»^{۳۷}

و این، همان طرح توسعه‌ای است که متعاقب تاسیس اسرائیل و در پرتو سیاستهای تجاوزکارانه صهیونیستها، به قیمت تزییع حقوق اعراب و به ویژه فلسطینی‌ها، به اجرا گذارده شده است. به عبارت دیگر، چنان که «آژر روبین» از چهره‌های بنام صهیونیستی در «ساختار سرزمین اسرائیل»، یادآور شده، توسعه و بهبود اقتصادی، عامل اصلی مهمی در توجه به آب و جنگ اسرائیل برای آب، بوده است.

«... عوامل اقتصادی ایجاب می‌کند که فلسطین به سمت شرق امتداد پیدا کند تا این که منبع دیگری را در حاصبانی در بر گیرد...»^{۳۸}

نتیجه‌گیری: منازعه اعراب و اسرائیل

۳۹

«جنگ بعدی در خاورمیانه در خصوص آب است.»

پطروس غالی (Boutrous Ghali)

آموزه «جنگهای مربوط به آب» (Water Wars)، دیدگاه تازه‌ای نیست و از حیث تاریخی و مصداقی، موارد متعددی را می‌توان سراغ گرفت که حکایت از اعتبار و اهمیت این چارچوب

تحلیلی دارد. در سال ۱۹۹۹ فردریک فری (Frederick Frey) در مقاله‌ای که در نشریه «آبهای بین‌المللی» منتشر شد، به ساختار نزاع برانگیز حوزه‌های آبی در سطح جهانی اشاره می‌کند^{۴۰} که بیانگر جهانی بودن این مشکل است. همین نگرش در خصوص وضعیت خاورمیانه نیز صادق است به گونه‌ای که توماس ناف (Thomas Naff) «روث ماتسن» (Ruth Matson) و جمعی دیگر از محققان بارز حوزه مسایل خاورمیانه در سال ۱۹۸۴، با انتشار کتاب «آب در خاورمیانه: نزاع یا همکاری؟»، از خطر قریب الوقوع بروز منازعه بر سر آب در خاورمیانه خبر می‌دهند.^{۴۱} این هشدار با توجه به پیشینه نزاع برانگیز آب در خاورمیانه^{۴۲} بسیار جدی بوده و از جمله مصادیق بارز و اولیه آن می‌توان به درگیری اعراب و اسرائیل اشاره کرد. گفتنی است که در گزارشی که سازمان جاسوسی آمریکا (CIA) در سال ۱۹۹۶ منتشر ساخت، متذکر ده منطقه در سطح جهان شدند که در آستانه بروز منازعه بر سر آب هستند. اولین منطقه در این جدول، خاورمیانه با دو شکاف فعال «اعراب-یهود» و «اعراب-اتراک» است.^{۴۳} حساسیت ناشی از این دو شکاف تا آن جاست که «عرون سوفیر»، پرفسور اسرائیلی دانشگاه حیفا، سالهای پایانی دهه ۹۰ را به عنوان زمان درگیری معرفی نموده، سران صهیونیست را برای آماده شدن، تحریک می‌کند.^{۴۴}

مجموع ملاحظات پیشین ما در خصوص وضعیت آبی کشورهای عربی و اسرائیل نیز موید همین معناست که منازعه آب، منازعه‌ای جدی خواهد بود که در پرتو شرایط و سیاستهای فعلی حاکم بر اسرائیل و جهان عرب، ناگزیر رخ خواهد داد. آنچه که می‌توان از قبل درباره این نزاع اظهار کرد، آن است که:

اولاً- نزاع بر سر آب، نزاعی پیچیده خواهد بود. بدین معنا که علل بروز آن صرفاً سیاسی، اقتصادی، امنیتی و ... نیست، بلکه آمیزه‌ای از همه آنها و به اصطلاح، «نزاعی با چندین عامل در هم تنیده» (complex causes of conflict) است که به عمق و گستره آن می‌افزاید.

ثانیاً- بینش حاکم بر بازیگران مختلف این نزاع، تئوری بازی با حاصل جمع صفر است. بنابراین، مقابله، مستقیم، جدی و با هزینه بسیار است.

ثالثاً- نزاعی غیر متعارف است، بدین معنی که گروه‌های متنوع و متعددی از داخل و خارج منطقه به صورت مستقیم یا غیر مستقیم در آن درگیر هستند.

رابعاً- موضوع منازعه (یعنی آب) با ملاحظات قدرت پیوند تمام دارد. بنابراین، مشاهده خواهد شد که منازعه بر سر آب به عنوان منازعه‌ای بر سر قدرت تفسیر می‌شود. به عبارت دیگر، بُعد سیاسی (The power factor) آن بسیار پررنگ است.^{۴۵}

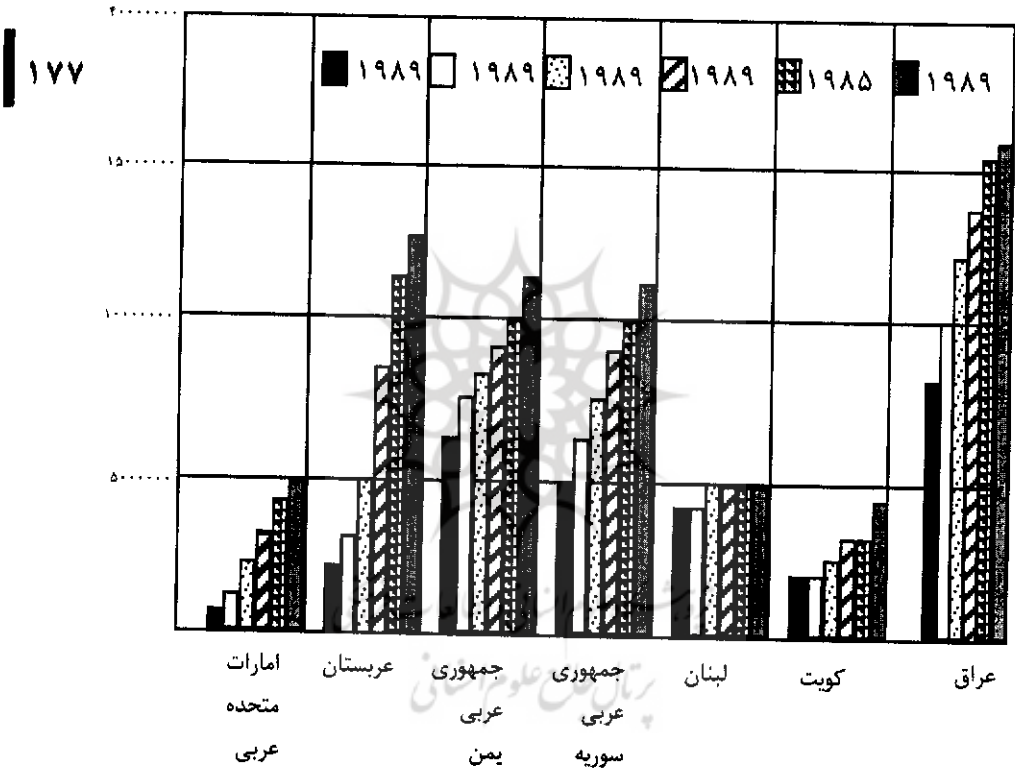
خامساً- با توجه به میزان آب موجود و سیاست‌های مبتنی بر همکاری رایج در بین اعراب زمان این رخداد می‌تواند تغییر نماید، لیکن اصل بروز چنین نزاعی در صورت استمرار شرایط فعلی، قطعی می‌باشد. به عبارت دیگر، قرن آینده به میزان زیادی با آب و مسایل مربوط به آن، درگیر خواهد بود و در این میان، احتمال بروز درگیری بین اعراب و اسرائیل بسیار زیاد است.

در مجموع، می‌توان پتانسیل نزاع را در این حوزه بالا ارزیابی کرد. (نگاه کنید به جدول شماره ۸) و از این جاست که استراتژی طرفین این منازعه احتمالی، در کیفیت، زمان، گستره و نتایج آن، کاملاً مؤثر است. برای همین منظور، بحث از استراتژی آبی اسرائیل، موضوعی جدی در سطح منطقه‌ای قلمداد می‌گردد که شایسته بررسی‌ای مستقل و مفصل است. □

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نمودار شماره (۱)

سیر رشد جمعیت چند کشور عربی انتخاب شده

Source: Peter Pogers & Peter Lydon (editors), *Water in The Arab World: Perspectives and Prognosis*, U.S.A, Harvard University, 1994, p.290.

جدول شماره (۲)

تراکم جمعیتی در مناطق حاصلخیز در بعضی کشورهای عربی

گزینش شده (۱۹۸۹-۱۹۷۴)

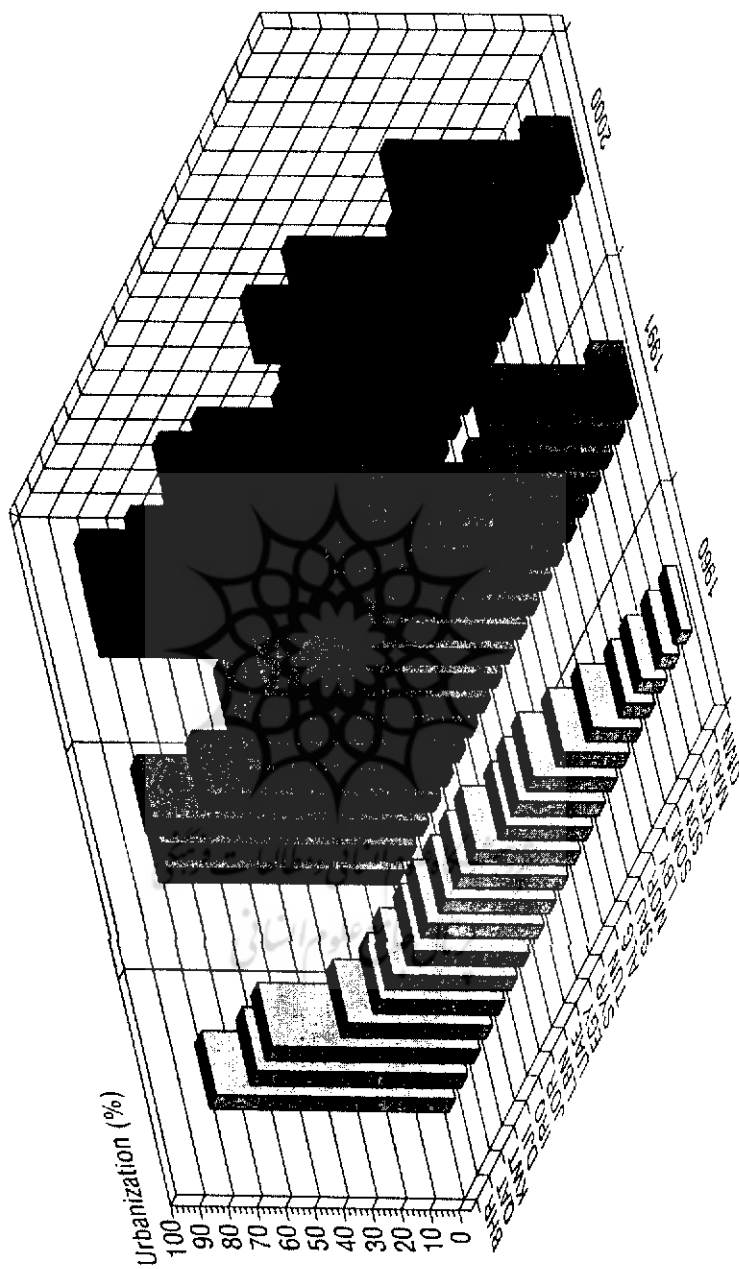
جمعیت به هزار
نفر / سرزمین به
هکتار

فاصله زمانی				شرح	کشورها
۱۹۸۹	۱۹۸۴	۱۹۷۹	۱۹۷۴		
۳,۱۶۷	۲,۷۱۲	۲,۲۵۰	۱,۸۵۰	جمعیت	اردن
۳۱۰	۳۰۴	۲۹۷	۲۹۰	مناطق حاصلخیز	
۱۰,۲	۸,۹	۷,۶	۶,۴	درصد تراکم	
۲,۶۷۸	۲,۶۶۸	۲,۶۶۹	۲,۷۶۷	جمعیت	لبنان
۲۰۸	۲۱۰	۲۲۰	۲۳۷	مناطق حاصلخیز	
۱۲,۹	۱۲,۷	۱۲,۱	۱۱,۷	درصد تراکم	
۱۲,۰۸۲	۱۰,۴۵۸	۸,۸۰۰	۷,۴۳۸	جمعیت	سوریه
۴,۸۸۹	۵,۱۰۴	۵,۲۳۰	۵,۶۸۲	مناطق حاصلخیز	
۲,۵	۲,۰۰	۱,۷	۱,۳	درصد تراکم	
۱۱,۲۷۲	۹,۷۵۸	۸,۲۱۹	۶,۹۹۱	جمعیت	عمان
۱,۳۷۶	۱,۳۷۰	۱,۳۶۶	۱,۳۵۵	مناطق حاصلخیز	
۸,۲	۷,۱	۶,۰	۵,۲	درصد تراکم	

۱۷۸

Source: *Water in the Arab World*, op. cit, p.7.

جدول شماره ۳- درصد شهرنشینی در کشورهای عربی (۱۹۶۰-۲۰۰۰)

۱۷۹

Source: Water in the Arab World, op.cit., p. 293.

جدول شماره (۴)

درصد تخصیص آب به بخشهای مختلف در چند کشور عربی
گزینش شده (۱۹۹۲)

۱۸۰

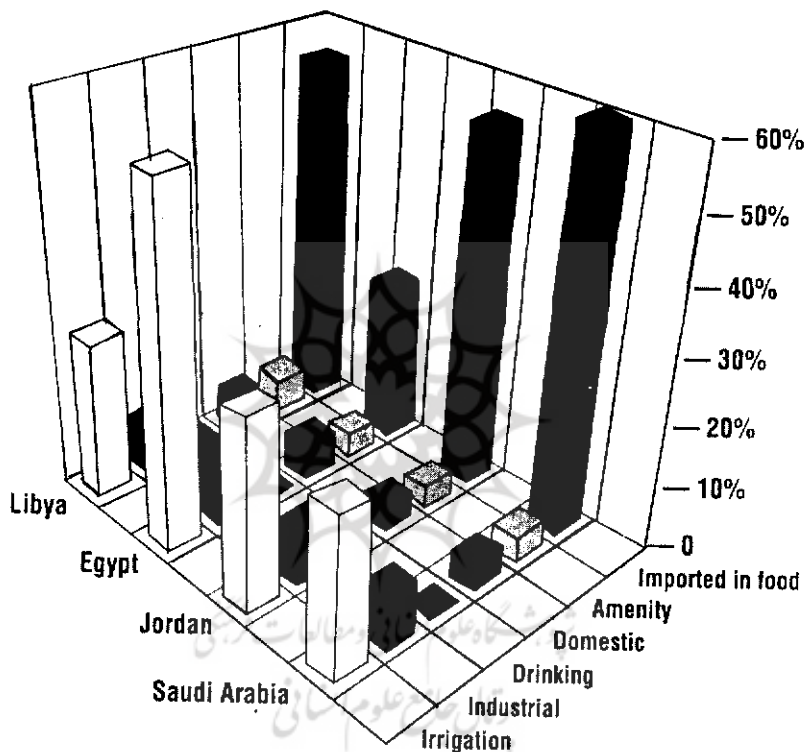
آسیب پذیرترین بخش	بخش			کشور
	مصارف داخلی	صنعت	کشاورزی	
داخلی	۶۰	۳۶	۴	بحرین
کشاورزی	۳	۵	۹۲	عراق
کشاورزی	۲۹	۶	۶۵	اردن
داخلی	۶۴	۳۲	۴	کویت
کشاورزی	۱۱	۴	۸۵	لبنان
کشاورزی	۴۵	۸	۴۷	عربستان سعودی
کشاورزی	۷	۱۰	۸۳	سوریه
کشاورزی	۱۱	۹	۸۰	امارات متحده عربی
کشاورزی	۴	۲	۹۴	یمن
—	متوسط	کم	زیاد	میزان آسیب پذیری

* اطلاعات مورد نیاز از منبع زیر برگرفته شده است:

Water in the Arab World, op. cit, p.3.

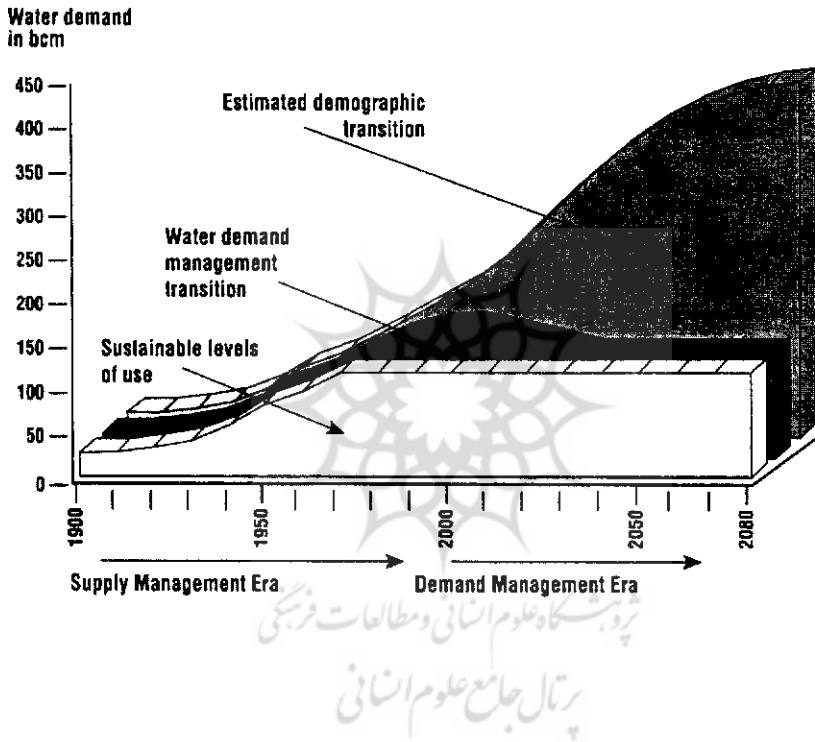
جدول شماره ۵

وابستگی چندین کشور عربی عمده به آب در حوزه های مختلف بویژه غذایی

Source: Water in the Arab World, op.cit., p. 88

جدول شماره ۶ - تخمین میزان مصرف آب و آب مورد نیاز در کشورهای عربی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Source: Water in the Arab World, op.cit., p.93

جدول شماره (۷)
 هزینه عمومی کشورهای عربی
 (به بلیون دلار آمریکا)

سال	۱۹۷۰-۷۵	۱۹۷۶-۸۰	۱۹۸۱-۸۶
کل هزینه	۵۶,۰۰	۲۸۳,۶۰	۶۸۳,۵۰
کشاورزی/آبیاری	۷,۸۰	۲۵,۷۰	۶۳,۸۰
صنعت	۱۱,۹۰	۶۴,۰۰	۱۴۰,۴۰
حمل و نقل	۱۲,۱۰	۴۶,۰۰	۹۴,۳۰
تاسیس	۸,۱۰	۳۷,۰۰	۹۰,۰۰

Source: *Water in the Arab World*, op. cit, p. 21

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره (۸)

مدل تحلیلی ویژه محاسبه پتانسیل بروز نزاع در

حوزه های آبی سه گانه خاورمیانه

میزان نیاز	قدرت	موقعیت ساحلی	جمع		
۵	۹	۵	۱۹	اسرائیل	حوزه آبی اردن
۵	۲	۲	۹	اردن	
۳	۳	۲	۸	سوریه	
۱	۱٫۵	۲	۳٫۵	لبنان	
۵	۸	۵	۱۸	ترکیه	حوزه آبی نیل و فرات
۵	۳	۳	۱۱	سوریه	
۴	۲	۱	۷	عراق	
۵	۷	۱	۱۳	مصر	حوزه آبی نیل
۴	۱٫۵	۴	۹٫۵	سودان	
۳	۱٫۵	۴	۷٫۵	اتیوپی	

Source: *Water in the Arab World*, op. cit, p. 280.

- ۱- به نقل از: نشریه صنعت روز، سال سوم، شماره ۱۹، (بهمن) ۱۳۷۲.
- ۲- در ارتباط با آب به مثابه یک کالای اقتصادی، نگاه کنید به: محمدحسین حسن پور، جهان ما و بحران بین المللی آب، روزنامه سلام، مورخه ۷۲، ۶، ۴.
- S, Cotgrove, *Catastrophe or Cornucopia: The Environment, Politics and the Future*, New York: Wiley, 1982.
- ۳- رجوع کنید به: غلامحسن نهاری، بحران آب در خاورمیانه، فصلنامه خاورمیانه، سال ۳، ش ۱، ۱۳۷۵. همچنین: -G.Martin, Lenore, *New Frontiers In Middle East Security*, U.S.A: Macmillan, 1998, pp. 182 - 4.
- ۴- حبیب اله زنجانی، جمعیت و توسعه (مجموعه مقالات)، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۷۱، صص ۱۰-۵.
- ۵- بحران آب در خاورمیانه، پیشین (یادداشت شماره ۳).
- ۶- همان.
7. *New Frontiers in Middle East Security*, op. cit (Note: 3).
- ۸- بحران آب در خاورمیانه، پیشین (یادداشت شماره ۳).
- ۹- روزنامه اطلاعات، مورخه ۷۲، ۱، ۱۸ (خبر مربوط به نماینده محیط زیست سازمان ملل متحد).
10. *New Frontiers in Middle East Security*, op cit (Note:3).
- ۱۱- نگاه کنید به: شوون الأوسط، العدد ۵، کانون الثانی، ۱۹۹۲، ص ۷۶.
12. Abdul-Karim Sadik, & Shawki Barghouti, " The Water Problems of the Arab World: Management of Scarce Resources ", in: Peter Rogers, and Peter Lydon, *Water in the Arab World: Perspectives & Prognosis*, U.S.A: Harvard University, 1994, p.2.
13. Ibid.
14. Nurit Kliot, *Water Resources and Conflict in the Middle East*, London & New York: Routledge, 1994, p.2.
15. See: " Water in the Middle East: as thick as blood ", *The Economist*, Jan, 1996, VOL.337, NO.6946.
16. See: Ted Robert Gurr, " On The Political Consequences of Sacreity & Economic Decline, " *International Studies Quarterly*, Vol. 29, No 1.
- ۱۷- در این باره نگاه کنید به: -ن، پورحسن، آب، کردها: نگاهی به دور باطل منازعات ترکیه و سوریه، روزنامه سلام، مورخه ۷۷، ۲، ۱۴ و ۷۷، ۲، ۱۹.
18. See: Thomas Naff, " Conflit & Water Use in The Middle East ", in: *Water in the Arab World*, op. cit., (note: 12), pp, 253 - 284.
- ۱۹- در این باره نگاه کنید به: -عبدالمالک خلف التمیمی، المیاء العربیه: التحدی و الاستجاب، بیروت، مرکز دراسات الوحدة العربیة، ۱۹۹۹، صص ۲۰-۲۱.
- *Water in the Arab World*, op. cit., (note: 9).
- ۲۰- بحث مفصل جغرافیای سیاسی و طبیعی آب و تأثیرات ناشی از آن را در منابع زیر بخوانید: - K, Asit, Biswas (edi), *International Water of the Middle East: From Euphrates - Tigris to Nile*, Bombay, New York: Oxford University Press, 1994.
- جویس ستار و داننیل ستول، سیاسات الندرة: المیاء فی الشرق الأوسط، ترجمه: احمد خضرة، الكويت والقاهرة: المؤسسة الشراعی العربی، ۱۹۹۵.
- سامر مخیمر و خالد حجازی، از مة المیاء فی المنطقة العربیة: الحقایق و البدائل الممكنة، الكويت: المجلس الوطنی للثقافة و الفنون و الاداب، ۱۹۹۶.
- ۲۱- نگاه کنید به: همان جا.

- ۲۲- نگاه کنید به: سید عباس رضوی، «آب، گره کور بحرانهای آینده در خاورمیانه»، (روزنامه) سلام، مورخه ۷۳/۳/۳.
23. *Conflict & Water Use in Middle East*, op. cit., (note: 18), pp. 262 - 6.
- ۲۴- بحث از ملاحظات اسلامی مربوط به آب را در مقاله زیر به صورت مبسوط تر بخوانید:
-Ibid, pp. 269 - 273.
25. "The Water Problem in the Arab World", op. cite (note: 12), p.35.
26. See: Allan, J., (edi), *Water in the Middle East: Legal, Political & Commercial Implications*, London: I. B. Touris Publishers, 1995.
- ۲۷- شیمون پرز، خاورمیانه جدید، عدنان فارونی، تهران: مرکز مطالعات و پژوهشهای راهبردی آسیا، ۱۳۷۶، ص ۱۶۷.
- ۲۸- نگاه کنید به: آرون یائیر و حاییم غفرتزن، «حساب اسرائیل المانی»، *شؤون الاوسط*، العدد ۴۸، کانون الثانی، نیایر ۱۹۹۶، صص ۵۰-۴۶.
29. See: *Water Resources and Conflict in the Middle Esat*, op. cit (note: 14), pp. 1 - 5.
- ۳۰- در این باره، نگاه کنید به:
-بحران در خاورمیانه، پیشین (یادداشت شماره ۳).
- ۳۱- موجودیت اسرائیل در لبنان: تهیه: بخش بررسی اداره مرکزی امنیت حزب الله لبنان، تهران، ۱۳۷۵، کتابخانه پژوهشکده مطالعات راهبردی، ص ۱۱.
- ۳۲- همان جا، ص ۱۵.
- ۳۳- در ارتباط با مفهوم «حدود امن» اسرائیل، نک:
- حبیب عانب، «المیة فی الشرق الاوسط: الجغرافیا السیاسة للموارد و النزاعات، القاهرة: مرکز الدراسات السیاسة و الاستراتیجیة بالاهرام، ۱۹۹۶.
- ۳۴- به نقل از: «بحران آب در خاورمیانه»، پیشین (یادداشت شماره ۳).
- ۳۵- به نقل از: همان.
- ۳۶- محمود حمید، «الجولان و الامن المانی»، *شؤون الاوسط*، العدد ۴۸، کانون الثانی اینایر ۱۹۹۶، صص ۹۷-۸۷.
- همچنین:
- معین حداد، «الرهانات المانیة السیاسة»، *شؤون الاوسط*، العدد ۳۸، شباط/فبرایر، ۱۹۹۵، صص ۶۱-۴۵.
- ۳۷- به نقل از: «بحران آب در خاورمیانه»، پیشین (یادداشت شماره ۳).
- ۳۸- موجودیت اسرائیل در لبنان، پیشین (یادداشت شماره ۳۱)، ص ۱۴.
- ۳۹- به نقل از:
- *New Frontiers in Middle East Security*, op. cit., (note: 3), p. 184.
40. Frederick Frey, "The Political Context of Conflict and Cooperation Over International River Basins", *Water International*, vol. 18, no.1.
41. See: Thomas Naff, and Ruth Matson (edis), *Water in the Middle East: Conflict or Cooperation?*, Boulder Colo: Westview Press, 1984.
- ۴۲- در مورد پیشینه نزاع بر انگیز آب در خاورمیانه، نک:
- John Bulloch, and Adel Darwish, *Water Wars: Coming Conflicts in the Middle East*, London: Victor Gollancz, 1993.
43. See: J. Allan, (edi), *Water and Peace and The Middle East: Negotiating Resources In the Jordan Basin*, London, New York: Tauris Academic Studies, 1996.
- ۴۴- به نقل از:
- «بحران آب، چالش بزرگ خاورمیانه در قرن ۲۱»، ترجمه اسماعیل اقبال، روزنامه اطلاعات، مورخه ۷۸/۵/۲.
45. See: "Conflict and Water Use in the Middle East," op. cit (note: 18), pp. 265 - 9.
- Also:
- "Jordan Asks For More," *The Economist*, May 1997, Vol. 343, No. 8017.